

IGRE I ŠALE ĐURE ESTERA

Lucija Ljubić

Đuro Ester rođen je pred stotinu i šezdeset godina, 2. ožujka 1844. u Koprivnici. Njegovo se ime u novijim povijestima književnosti gotovo i ne spominje, a o njegovu dramatičarskom radu navode se redak ili dva u stručnim književnim ili teatrološkim člancima, i to uglavnom zajedno s imenima Ferde Ž. Milera, Nikole Milana Simeonovića, Hermine Tomić, Đure Prejca i Ante Benešića s prijelaza stoljeća, koji su, kako navodi Branko Hećimović, pisali *lako probavljive, zabavne i dopadljive komade, pseudosalonske, pučke i lakrdijaške, više šaljive i anegdotske nego komične*¹. Dramatičarski suvremenici te skupine pisaca bili su, primjerice, Janko Jurković, Josip Eugen Tomić, Josip Kozarac i Marijan Derenčin, a u to doba komediografskim su se radom uzgredice bavili i Ivo Vojnović, Milan Šenoa i Stjepan Miletić.

Međutim, ako Ester i ne ulazi u prvi red komediografa, pa čak ako mu se komediografski ili uopće književni značaj i odrekne, njegova biografija i sačuvane uspomene suvremenika mogu istaknuti njegov sveukupni rad i situirati ga u onodobne književne, kazališne pa i kulturne prilike². Đuro Ester nipošto nije jedini iz skupine zanemarenih, ali zabilježenih, no – kako će se vidjeti – raznolikost njegove biografije u kojoj se ističu ljubav prema amaterskom kazalištu, pedagoški i dramatičarski rad te koprivničko prebivalište, dakle izvan zagrebačke kazališne sredine, pružaju dovoljna jamstva da ovdje, doduše, neće biti riječi o iznimnom dramatičaru ili redatelju, ali na temelju sačuvanoga i dostupnoga materijala moći će se razabrati popularnost Esterovih komada izvođenih i pedesetak godina nakon

praizvedbi te piščev udjel u povijesti hrvatske dramske književnosti i kazališta. Materijal rasut po novinama i časopisima uglavnom se osvrće na anegdote iz piščeva života, a budući da podrobna analiza njegovih *igara* i *šala* nije učinjena te da su podaci o njihovim uprizorenjima nepotpuni, u ovom će radu ponajviše biti riječi o četirima izvođenima dramskim komadima: *Šoštar i ašešor*, *Redateljske neprilike*, *Penzionatkinja* i *Pravnički ples*³ te o brojnim izvedbama i njihovoj recepciji.

Đuro Ester, podrijetlom iz činovničke obitelji, osnovnu je školu polazio u Koprivnici pa današnja koprivnička osnovna škola nosi njegovo ime. Gimnazijsko školovanje proveo je u Zagrebu, Senju i Varaždinu, a nakon smrti svoga dobrotvora, bana Josipa Jelačića, napustio je gimnaziju i pohađao učiteljsku školu u Zagrebu i Beču. Kao učiteljski pripravnik radio je u Feričancima, učiteljem je postao 1865., učiteljski ispit položio je 1871. i imenovan je prvim učiteljem na dječачkoj učionici u Koprivnici, a poslije i ravnateljem⁴. Umro je u četrdeset devetoj godini života, 29. ožujka 1892. Autor je nekoliko pedagoških rasprava i udžbeničke literature⁵.

Tim suhim biografskim podacima svakako valja pribrojiti i brojne anegdote koje su ostale zapamćene zahvaljujući objavljenim novinskim člancima uz Esterove obljetnice smrti, a iz tih se zgoda razabire Esterova spremnost na šalu i smijeh. Primjerice, jednom se – u duhu Gogoljeva *Revizora* – našalio s hlebinskim učiteljem Dijanićem tako da mu je najavio posjet zemaljskoga školskog nadzornika koji će sa sobom dovesti i koprivničke učitelje. Navodni *nadzornik* bio je upućen u neke manjkavosti Dijanićeva rada pa mu je zaprijetio i umirovljenjem, a tek se pri kraju zajedničkog objeda u župnom dvoru otkrilo da je sve bila Esterova šala⁶. Antonija Kassowitz Cvijić napisala je: *Taj simpatičan gospodin stasite pojave, očalima na ugojenom nosu, bio je po rodu Koprivničanin, koji voli dobro jesti i piti, ali je vazda spreman na bratsku žrtvu, pa i šalu. Nije bio u politici provokatorne žestoke ćudi kao drug mu iz Virja, narod. pjesnik Ferdo Rusan. Sudio bi mirnije i dublje, ali ne bi on nikada skidao svoje surke, ni u salonu ni u audijenciji. Njegov je bio životni program, da Hrvate s okraj i s onkraj Drave očuva od madjarizac – je, a sredstvo mu je zato bilo: društvenost, šala i gluma*⁷. Budući da će ovdje ponajviše biti riječi o Esterovim komadima i njihovim izvedbama na različitim profesionalnim i amaterskim pozornicama, može se reći da su te tri smjernice – društvenost, šala i gluma – odredile i piščev udjel u drami i kazalištu.

Kao mladi učitelj Ester je u Koprivnici osnovao diletantsko kazališno društvo. Prva predstava, kojom je društvo započelo rad, bio je komad *Otac i sin* koji su

koprivnički amateri prikazali u kući Samuela Steinera. Svoje kazališne prostorije kasnije su uredili u dvorištu Fischlove ljekarnice. Po pripovijedanju Ide Kostinčer, rođene Reš, koja je bila među prvim koprivničkim glumicama, četiri su prva reda klupa bila presvučena tkaninom, a *kazalište* je imalo i svoga livriranoga slugu. Nakon toga predstave su preselile u kuću trgovca Stevana Reškovca (kasnije kuća dr. Rikarda Steinera), a najposlije kazališna je družina igrala u staroj bolnici pored župnoga dvora. Uz Idu Kostinčer, ostali glumci njegove družine bili su inženjer Milan Kos sa suprugom, učiteljicom klavira i francuskog jezika, zatim Josip Reš, Milan Šalamun, podvornik Miško Horvat, a šaptač je bio Esterov prijatelj Arnold Betlheim. Sudeta navodi da je Ester sastavio himnu kulturnog društva *Podravec*, a stihove je uglazbio njegov prijatelj, koprivnički kapelnik Tomo Šestak (1852.–1921.)⁸. Tomo Šestak uglazbio je i Esterov libreto *Nos selskog suca*, zatim *Mlinara i dimnjačara te Međimursku kugu, šaljivi četverospjev uz pratnju glasovira*⁹. Posljednji tekst lakrdijaška je alegorija, napisana rimovanim sedmercima i osmercima na kajkavskom, u formi dijaloga koji vode Gvatan, seljak iz Dobrave, Som, njegov svak (podravski naziv za šogora), Hanžek, dobravski kolar i Mrak, legradski purgar. Oni se okupljaju oko velike crne čurke (krvavice) ne znajući i nagađajući o kakvom je tu čudovištu riječ pa običnu krvavicu uspoređuju, primjerice, s morskim psom, ljudožderom, vampirom, krokodilom te najposlije i kugom. Tako se satirička oštrica okomljuje na mađarski proizvod koji simbolizira hrvatski otpor mađarizaciji. Dok je purgar ostao čistih ruku vičući samo *anc, cvaj, draj*, kugu je usmrtio kolar Hanžek pa mu na kraju svi zapjevaju:

*Hanžek dragi, ti si tuge,
Ti si od zla rešil nas;
Medjimorje si od kuge
Ti zveličil v dober čas.
Tvoj mač v zlato nek se kuje,
Celi svet nek ov zna čin;
Svaki tebe nek poštuje;
Živel medjimorski sin!*

Kao kazališni entuzijast, ali i pronicljivi sudionik i promatrač koprivničkog života, Ester je osmišljavao vrlo duhovite konferanse uoči predstava svoga društva. Tako se pamti da je jednom zgodom, kad je u gledalištu bilo i velikih koprivničkih

uglednika, došao sa svojom plavom školskom zadaćnicom i gledateljima rekao da je dobio pismo u kojemu tobože Tomina Bajzman iz Dubovca piše svome bratu Martinini u Veronu (sic!) kakve prilike vladaju u Koprivnici pa ako tkogod od gledatelja ima što protiv, pismo neće pročitati. Naravno da je prevladala ljudska znatiželja pa je Ester imao široko polje da se satirom obračuna s prebogatim materijalom ljudskog častohleplja, odnarođivanja, nespretnosti gradskih vlasti i svih drugih tema iz javnoga koprivničkoga života. Zanimljiv je dio Bajzmanova pisma u kojemu se govori o kazalištu: *Ustrojava se i kazališno dobrovoljačko društvo ili tiater, ako bu kaj žnjega, budem Ti već pisal, nu mislim, ako buš čekal na pismo moje, dok Ti o tom društvu dobar rezultat budem mogel priobćiti, to buš pak pet let čekal na moj list*¹⁰.

Od Esterovih dramskih djela danas su dostupna četiri tematski različita komada: *Šoštar i ašešor*, *Redateljske neprilike*, *Penzionatkinja* i *Pravnički ples*¹¹ koji potječu iz osamdesetih godina 19. stoljeća. Neki autori u Esterov dramski opus ubrajaju i *Vatrogasce*, komad koji nije ni tiskan ni izvođen¹². Žanrovske odrednice nabrojanih komada obuhvaćaju izvornu šalu i pučku šalu, a podnaslovi tih komada na sačuvanim kazališnim tekstovima i kazališnim ceduljama bilježe i žanr izvorne vesele igre, pučke glume, pučke šaljive igre ili pučke komedije. Pretapanje naziva toga žanra samo je još jedan dokaz kako je Esterov dramski rad duboko ukorijenjen u tendencijama koje su vladale hrvatskom dramskom književnošću i kazalištem s kraja 19. stoljeća. Kako će i analiza dramskih tekstova pokazati, premda manje vješt u dramaturškom oblikovanju, Ester se pokazao osvjedočenim piscem iz puka i za puk, dramatičarom koji je ostvario zajedništvo i s gledateljima i s koprivničkim temama,¹³ što ovjerava Estera kao pripadnika pučkoga kazališta, ali i svoga vremena. Pregledom repertoara zagrebačkoga kazališta¹⁴ u osamdesetim godinama 19. stoljeća lako je ustvrditi da su brojne bile različite igre, šale, igrokazi i lakrdije, nerijetko jednočinke, s pridjevcima *vesela* ili *šaljiva*, doživljavale bi tek nekoliko izvedbi, najčešće do pet puta, a među autorima takvih komada nailazi se na imena kao što su August Wilhelm Iffland, Paolo Ferrari, Johann Nepomuk Nestroy, Victorien Sardou, Oskar Blumenthal, a od domaćih Julije Šenoa, Nikola Milan Simeonović, Josip Eugen Tomić, ali i Đuro Ester. Esterova četiri tiskana komada svoje su prve izvedbe doživjeli na profesionalnoj zagrebačkoj pozornici. U djelima hrvatskih dramatičara toga vremena primjećuje se utjecaj bečkoga pučkoga komada, no dok su se, primjerice, njemački komadi u Beču izvodili u prigradskim

kazalištima ističući opoziciju prema elitnom ili dvorskom kazalištu, u Zagrebu su u istoj zgradi izvođeni stilski oprečni komadi¹⁵.

Pučka gluma u dva čina *Šoštara i ašešora*¹⁶ prvi je put izvedena u zagrebačkom kazalištu 29. siječnja 1882. u režiji Nikole Milana Simeonovića i nakon dviju izvedbi, poput mnogih sličnih komada drugih autora, ta je predstava već trećega dana okončala svoj scenski život na zagrebačkoj pozornici. Radnja komada događa se u Koprivnici, u kući Gašpara Vrečka, *šoštara*, građanina i krčmara koji želi postati *ašešor*, ugledni činovnik, pa upreže svoje *korteše*, napija ih i najeda, ne bi li mu osigurali što veći broj glasova te intenzivno posluje i s gradskim pisarom Josipom Papirovićem. Međutim, druga je njegova namjera oženiti mladu Baricu, kćer svoje domaćice i gazdarice Barbare Rogožičke, a radi stvaranja ugleda Vrečko polaže i velike nade u svog sinovca Gašpara Vuljaka koji će, prema skrbnikovim riječima, postati u najmanju ruku biskupom jer *uči velike škole* na zagrebačkoj bogosloviji. Vrečkov politički program Ester je pretvorio u satiru pa tako *rimski šoštara* svojim biračima obznanjuje da je prava hrvatska duša koja kani obnoviti propise kralja Ludovika i carice Marije Terezije pa će, kao *pravi* domorodac, ukinuti trošarine i vinarinu, ograničiti će djelatnost mesara i pekara, narediti će sječu bukovih šuma (jer ih je, kaže, mnogo), smanjiti će broj gradskih činovnika, policajaca i učitelja. Na sreću, planovi se izjalovljuju: poslaničko mjesto dobiva Vrečkov brat mlinar, Barica se udaje za Papirovića, a Vuljak se pokajnički vraća u Koprivnicu kao propali student i pijanac.

Komiku i zaplet Ester gradi ponajviše na zabuni: Barbara i Barica te Josip i Josip po dvije su inačice jednakih imena pa odatle i Barbarine lažne nade kako će se upravo ona, poput Šenoine Ljubice Ružičeve, udati za mladoga Papirovića, dok djetić Josip Ferenci jedva uspijeva prikriti svoju zaljubljenost u gazdaricu dok ona uzdiše za Jožicom, a Vrečko vjeruje da su dogovori oko Barice vjerodostojni. Valja napomenuti da i Ester, poput drugih pisaca sličnih komada, svojim likovima nadijeva imena i prezimena prema latinskoj *nomen est omen*. Ustrajavanje u zabuni autor ne napušta sve do posljednjih prizora pa se nevjerojatno lakrdijanje može motivirati jedino Esterovom Koprivnicom kao *podravskom Abderom*, kako je napisala A. K. Cvijić¹⁷. Dvostruka zamjena imena dovoljan je razlog za smijeh premda se autor ne zaustavlja samo na tome, nego umeće i druge elemente komike. Primjerice, popriličnu količinu smijeha izazivaju i nepodopštine Vrečkova šegrt Tomića Čižmešije koji, nakon što Vuljak, zahvaljujući šegrtovoj lakovjernosti pojede svu kožicu na pečenom odojku, jede pekmez uvjeren da je u staklenci otrov

za štakore, a za njegovim se primjerom povede i Vuljak pa čudnim čudom ipak ne umru, nego ih dostigne *zaslužena* kazna: Vuljak postane Tomičev šegrt. Ulogu Tomića odigrao je Vaclav Anton za koga je Ivo Vojnović u svojoj kritici napisao da je *nenadkriljiv, te neznamo da li je on ikada bolju i smješnjiju ulogu predstavljao*¹⁸. Drugi kritičar Esteru nije zamjerio što je »od komedije života načinio lakrdiju pozornice« ustvrdivši *da ova lakrdija nije bez misli te da svojom sujetom i izradbom zaslužuje ime pučke glume*¹⁹. Toga je kritičara Vrećko podsjetio na Jurkovićeve tipove iz pripovjedaka, a načinio je i blagu usporedbu s Gogoljevim *Revizorom* utemeljenu na ironijskom prikazu malograđanske sredine, premda je *Šoštaru* osporio takvu dramsku vrsnoću. Po njegovu sudu, pisara Papirovića valjalo je prikazati kao okorjela birokrata pa bi se tako skicirao i *zastupnik jednog stališa*.

Sklonost šali, pa i pretjeranoj, kao i stihotvorstvu, čak i ako ne pripada originalnim mjestima u hrvatskoj književnosti, čini se da je odraz Esterova zabavljačkog duha koji bi kroz šalu umio satirički progovoriti i o političkoj kratkovidnosti domaćega življa, kao i o drugim neželjenim političkim okolnostima. Ester je komiku znao stvoriti i govorom. Nakon što u uvodnom monološkom prizoru Tomić zaključuje da je Ferenc, dakle Mađar, *prokleti funtuš* zato što neće nagovoriti majstora da kožu kupuje u Pešti jer su u Mađarskoj bivoli mnogo veći i jači, nastavlja ovako: *Ala sam ga ovih dana grdno razljutio, kad sam mu po međimursko mađarski rekao: Idem mesnicabo, donesem funt govedinabo, činjalok baratom gazdarica paprikašom i nekoliko gombocabo za večerabo*²⁰. Vrlo zanimljiv i duhovit dio komada čini nekoliko stranica pisma koje Vuljak šalje skrbniku suprotstavljajući svoje goruće novčane probleme blistavim planovima o školovanju:

*Ovim vama onda javljam sada,
Da je meni izgubljena nada!
Jer ako mi ne pošljete novca,
S mene ćete učiniti bokca!*²¹

U nastavku pisma stoji:

*Nij' u redu baš niti u šali,
Da se tkogod sam pred drugim hvali;
Ali ja vam moram sad da rečem:*

*U kreditu stojim ja najvećem,
Jer se učim, prek po noći mučim,
Da doktorski skoro grad polučim,
Skoro da mi glava eksplodira,
Molim, oče, tih trideset talira!²²*

Ukupna svota koju nesuđeni student traži od skrbnika na kraju se pisma popne na čak stotinu talira. Kritičara Švrljugu ti su lirski deseterci *odviše siećali na poznatu Jobsiadu, pa domeće i neke prijedloge kako poboljšati tekst i izvedbu: Vrečkov programski govor valjalo bi skratiti i staviti ga prije izbora (a ne poslije), a tada glumcu Juliju Roraueru savjetovao je da »nenateže u svakom komadu svojih rukava i ovratnika.*²³ Ipak, nije zaboravio napomenuti da je uza sve nedostatke ta lakrdija mnogo bolja od brojnih njemačkih komada koji su se *uvukli* u naše kazalište te je *Šoštaru* predvidio više izvedbi pred nedjeljnim općinstvom.

U prerađenom izdanju naslovljenom *Ašešori, šaljiva pučka igra u tri čina*, tiskanom 1886.²⁴ stoji autorova posveta: *Presvjetlomu gospodinu Budislavu Budisavljeviću Priedorskom, županu belovarsko-križevačke županije u spomen Njegovu prvomu posjetu grada Koprivnice*, a na sljedećoj stranici otisnuta je Esterova *Popratnica*, kratak tekst u kojemu autor objašnjava da je tekst prvotno sastavljen u dvočinskoj verziji za koprivničko dobrovoljačko kazalište. Dvočinsku verziju Ester je zatim predao Hrvatskome zemaljskom kazalištu u Zagrebu, a nakon odigranih predstava intendant je nagovorio pisca da napiše i treći čin pa je tekst nakon dorade i otisnut 1886., dakle četiri godine poslije. I ovdje je glavni lik Gašpar Vrečko, ostao je i Tomić Čizmešija i Gašpar Vuljak, no izbrisan je mađarski djetić Ferenci. Barbara je postala Vrečkova sestra Rozalija, a Barica je postala Ružica. Drugi par jednakih imena u ovom je izdanju ukinut, a uvedeni su i neki drugi likovi. Radnja ovaj put svoju okosnicu nalazi u natjecanju Vrečka i Marka Kovačića za ašešorsko mjesto, dok je pisar pretvoren u Kovačićeva nećaka Vladimira Perovića koji vodi predizborne pripreme za Vrečka istodobno se nadajući da će tako dobiti ruku njegove štićenice Ružice. Kad propadne u prvom krugu izbora, jer je i ovaj put pobjedu odnio mlinar, započinje treći čin u kojemu dolazi do izravnog sukoba između Vrečka i Kovačića. Naime, Vrečko dolazi na Kovačićev predizborni skup preodjeven u ženske haljine pa dobije batine, a nakon kraćeg razjašnjavanja konkurenti se pomire tako da komad završava trostrukim vjenčanjem: Ružica se udaje za pravnika Perovića, Rozalija polazi za Kovačića, a razmetni sin Vuljak

ženi se Linkom, Perovićevom nećakinjom. Sudeći prema popisu sačuvanih kazališnih cedulja, ta je tročinska verzija *Ašešora* izvedena u Karlovcu u Zorin domu, 3. lipnja 1893., u prigodi gostovanja kazališnog društva Petra Ćirića²⁵.

Ako zagrebačka pozornica i nije izbrojila više od dvije izvedbe te predstave, Esterov se komad, nerijetko zajedno s *Redateljskim nepravilnostima*, često izvodio na amaterskim pozornicama, i to uglavnom u svečanim prigodama. Kritičarska sjećanja pamte da su za vrijeme praznika u Koprivnicu dolazili Anton, Sajević i Dragutin Freudenberg pa su odlazili na gostovanja po Podravini te da je *Šoštara* u Koprivnici odigran već 1881.²⁶ *Šoštara i ašešor* izvođeni su u Karlovcu i 15. listopada 1893. u okviru Prvoga hrvatskoga pjevačkoga društva *Zora*, a 2. i 3. listopada 1894. u Novoj Gradišci tu je predstavu izvelo društvo *Graničar*. Četrdeset godina kasnije *Šoštara* je izvelo karlovačko Dramatsko društvo 27. siječnja 1934. u sklopu Velikoga cehovskoga vašara Mjesne organizacije hrvatskih obrtnika u Hrvatskom domu²⁷. Zabilježena je i jedna izvedba u Novom, 13. studenoga 1927., a u povodu 35. obljetnice Esterove smrti, u organizaciji Hrvatskoga učiteljskog društva za grad Koprivnicu i okolicu te Kluba akademičara u Koprivnici, *Šoštara* je izveden 6. lipnja 1927. pa su u toj prigodi Lovro Dolenc, Zvonko Horvat i Mato Sudeta održali prigodne govore²⁸. Zajedno s *Redateljskim nepravilnostima*, *Šoštara i ašešor* davao se ponovno u Zagrebu, ali na amaterskoj pozornici Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca, i to 7. ožujka 1925. (uoči izvedbe slovo o Đuri Esteru održala je Antonija Kassowitz Cvijić) i 5. svibnja 1932. (u Malom kazalištu)²⁹, kao još jedan od primjera oživljavanja onih djela, kako stoji u jednom programskom članku Aleksandra Freudenberga, *koja su nekoć razveseljavala naše stare, ona djela, koja su nekoć stvarala temelje današnjeg našeg kazališta i naše dramske literature. Većinom su to djela koja leže zaprašena i zaboravljena u arhivima, kao što je zaboravljena patriotska tendencija koja ih je stvorila*³⁰. Nakana da se, umjesto lošim prijevodima, prednost daje dobrim domaćim komadima, najprije lakrdijama, šalama i komedijama, zahvatila je i druge amaterske družine u Hrvatskoj. Tako je 8. listopada 1932. održana prva službena večer sušačkih Hrvatskih kazališnih dobrovoljaca u povodu 40. obljetnice Esterove smrti. U režiji Radoslava Tatalovića-Tomića, voditelja Udruženja, i sa scenskom opremom Pavla Vrbljanca (koji je i nastupio u ulozi Vrečka), u Hrvatskoj čitaonici na Trsatu, izvedeni su *Šoštara i ašešor* te *Redateljske nepravilnosti*³¹.

Josip Horvat istaknuo je značaj Esterovih komada kao nastavljača stare kajkavske komedije uspostavivši niz Nemčić, Šenoa, Tomić i Ester, no naglasio

je da se potonji po svojoj umjetničkoj snazi ne može mjeriti sa svojim prethodnicima pa ipak pruža zanimljiv isječak iz malograđanskoga života zbog čega je njegovo djelo *uvijek živo, blisko i razumljivo* dodajući: *Ništa zato, ako je tu po koja lijepa staromodna, pulsira tu krv našeg svijeta koja se ne mijenja tako brzo kao mode.*³² U tom smislu *Šoštar* i jest usporediv s Nemčičevim *Kvasom bez kruha* (izvedeno 1855.) ili Šenoinom *Ljubicom* (1868.), komadima koji se temelje na satiričnom prikazu suvremenog društva, a rabe sličnu komiku zabune, karaktera i govora, ali smiješno ne pretpostavljaju dramskoj radnji. Ester je bio manje vješt u gradnji i razgradnji dramskog zapleta, a u njegovu je djelu pretegnula želja za što većim smijehom, za što nemogućijim i zapetljanijim situacijama pa je prelazio u lakrdiju, dok su povremeni satirični bljeskovi bili dovoljno načelni i dozirano blagi da ne uzburkaju javnost i ne stvore probleme. Ester je u svakom slučaju bio čovjek kazališta. To se ponajbolje vidi u didaskalijama koje nisu dugačke ni detaljne, ali su u izvedbenom smislu funkcionalne. Primjerice, kad se događa zaplet zbog staklenke pekmeza, Ester u didaskalijama na početku čina načelno opisuje izgled pozornice, ali ne zaboravlja napomenuti da se u sobi, *uz ino građansko pokućstvo*, nalazi ormar s različitim bocama spremljenoga voća i povrća. Ako su Esteru i bili draži nevjerojatni zapleti, ipak ih je umio sprovesti kroz svoje tekstove.

U tiskanom izdanju *Šoštara i ašešora* podravskom kajkavštinom govore likovi korteša koji Vrečka izvještavaju o prikupljenim glasovima. U tom dijelu komad postaje živopisniji i duhovitiji zadobivajući obrise stare kajkavske komedije. Kukuljevićevi *Juran i Sofija* 1840. obilježili su novo poglavlje hrvatskoga glumišta u kojemu se, nakon Gajeve reforme, sve rjeđe čula kajkavska riječ pa su predstave u kojima bi se govorilo kajkavski stoga i doživljavale uspjeh kod publike. Slavko Batušić napisao je: *To su bili pravi 'domородni glasi' za Zagrepčane koji su se na štokavštini školovali, dopisivali i parničili, ali govorili i mislili na neiskorjenjivoj svojoj djedovskoj kajkavštini*³³. U tom smislu valja tumačiti i uvodno slovo Joze Ivakića, održano 1932., kad je Matica hrvatskih kazališnih dobrovoljaca održala večer Đure Estera. Ivakić je istaknuo da će *palmu komedije* odnijeti kajkavska komedija zato što u kajkavskom narječju ima *najviše humora, i u riječima i u frazi i u rečeničnom akcentu. Štokavština je ozbiljna, tvrda, stroga, nije tako lagašna, lepršava, nasmijana*³⁴. Pet godina prije no što je održao taj govor, 13. siječnja 1927., Ivakić je u glumačkoj školi režirao i dramaturški obradio Esterove *Redateljske neprilike*³⁵ pa je ta predstava izvedena na kajkavskom. Lunaček je mrzovoljno zaključio svoju kritiku riječima da je *zastarjela tehnika davno zaboravljenoga*³⁶

Đure Estera dobru interpretaciju pronašla samo u ulozi Miška koju je odigrao Slavko Zlatković.

Redateljske nepravilike, izvorna šala u jednom činu, u zagrebačkom je kazalištu prvi put postavljena 4. ožujka 1884. pa premda posljednja izvedba datira čak četrnaest godina kasnije, ova predstava izvedena je samo šest puta. Zanimljiv je podatak da je ulogu Miška 1884. s velikim uspjehom odigrao Vaclav Anton, a Stankovića je glumio Andrija Fijan, tada na početku glumačke karijere. Radnja toga komada smještena je u Krapinu gdje činovnik Marko Stanković sa svojim sugrađanima, glumačkim amaterima, postavlja Tomićevu predstavu *Bračne ponude*. Predstava se postavlja na Jurjevo, u čast neimenovanoga gradonačelnika, a Stanković je zbog predstave odgodio i vjenčanje sa zaručnicom Zorkom Vrančićevom pa se namjerava, umjesto na Jurjevo, oženiti na Filipovo i Jakovljevo jer će njegova Zorka i te svece *lahko pamtiti*. U pripremanju predstave pomaže mu prijatelj, trgovac Nikola Blažić. Na dan generalnog pokusa događaju se mnoge nevolje: brijauču Brigljeviću supruga je zabranila da glumi pa Stanković angažira svog slugu Miška; financijski nadzornici trgaju oglase zbog neplaćenih biljega; predstava nije prijavljena policiji; Stankovića zovu da vodi zapisnik na jednom sudskom sporu; dvije glumice otkazuju nastup; Vladimiru Slunjskom umro je ujak pa Stanković mora nastupiti u ulozi ljubavnika, ali za tu prigodu mora obrijati bradu, a na kraju svih peripetija, zaručnica i njezina teta zateknu ga dok s Blažićevom sestrom uvježbava ljubavni prizor. Ipak, sve se brzo razriješi pa glavni pokus može početi.

Esterovi biografi spominju zgodu koja se zbila u Koprivnici prigodom izvedbe *Šoštara i ašešora*. Jedna je koprivnička glumica u posljednji trenutak odbila igrati pa je morao uskočiti sam autor, premda je inače rijetko glumio. Međutim, problem je bio u tome što je, radi igranja ženske uloge, na brzinu morao obrijati bradu i brkove pa je, navodno, odatle dobio nadahnuće za *Redateljske nepravilike*. U svakom slučaju, ta je jednočinka ponudila zanimljiv prikaz stanja amaterskoga kazališta krajem 19. stoljeća.³⁷ Osim poslova umjetničke naravi, voditelji takvih družina morali su savladati mnoge druge organizacijske probleme, ali i obuzdati ćud svojih glumačkih kolega koji, poput sluge Miška, nisu umjeli razdvojiti zbilju i fikciju. Svojevrsan kuriozitet u jednočinki predstavlja i kazališno prezime Stanković koje je u zagrebačkoj izvedbi promijenjeno u Stanić. Ivo Vojnović 1884.³⁸ je zabilježio da ta jednočinka nema epohalnu vrijednost te da komični efekti nisu novi, autoru je priznao prirodnost i jednostavnost jer bez patetike i varke prikazuje sličicu iz

života maloga grada. Nepotpisani kritičar nakon sušačke predstave 1932.³⁹ ocijenio je da komad nije glumački zahvalan, a sam zaplet odviše je jednostavan te ne ovjerava komediju kao žanr. Svoju nakanu pisac razotkriva u prvom prizoru u Stankovićevu monologu: *Ali, neka, sve podnosim mirne duše i drage volje, jer sam uvjeren, da sam ovim svojim trudom bar neku malu žrtvu prinjeo na žrtvenik domovine. Pak i treba podupirati našu knjigu, naše pisce, koji nam slikaju u svojim dramatskim proizvodima crte iz života našega hrvatskoga naroda, a ne dave nas kojekakovima tuđim proizvodima, koji ubijaju čistu hrvatsku dušu i otuđuju nas miloj domovini*⁴⁰.

Međutim, i ovaj komad obiluje smiješnim situacijama u kojima se skriva, prisluškuje i iskače kroz prozor. Ester gradi komiku i na sukobu između uplašenoga brijača i njegove ljutite žene koja redatelja upozorava: *Gospodine, kažem vam, ja ne dopuštam, da moj muž igra s vama komedije. Ako hoćete komedijaša, a vi ih najmite gdje drugdje, a ne bunite mirne, radine građane, ne otuđujte ih od zanata, ne pravite kojekakove serenade!*⁴¹ Međutim, najduhovitije dijelove valja zahvaliti liku sluge Miška koji će u *Bračnim ponudama* odigrati lik sluge i tako zamijeniti brijača:

Miško: *Molim pokorno, ja da stupim na mjesto brice Brigljevića? Ni za vedro masla! Bože me očuvaj!*

Stanković: *Čovječe, ti da ne budeš kadar zauzeti njegovo mjesto?!*

Miško: *Molim pokorno, to ne može biti. Prvo ja ne znam ni britve držati u ruci, a drugo, Bog me oslobodi ovakove jezičave babe. Brrr!!*

Stanković: *Ta ne govori se tu, da zastupaš u oficini, nego da igraš sutra mjesto njega slugu.*

Miško: *Aha! O, molim pokorno, to može biti, samo mi kažite, što imam govoriti i kako se imam držati.*

Blažić: *Sluga jesi, pa sluga ostaneš. Nešto malo bedasto držanje, a to ćeš umjeti.*

Miško: *Molim pokorno, ja sam bedast, to jest, ja ću biti mnogo bedastiji od sve ostale gospode*⁴².

Redateljske neprilike često su izvođene zajedno sa *Šoštaram* i *ašešorom* pa osim navedenih izvedbi zagrebačkih i sušačkih dobrovoljaca, svakako još valja

navesti i vinkovačku izvedbu od 18. kolovoza 1898. u dvorani hotela *Austrijski car*⁴³. Kao što je u amaterskom kazalištu uvriježeno, i ova je predstava održana u sklopu priredbe na kojoj se pjevalo, recitalo pa i glumilo. Vinkovački novinar zabilježio je da je predstava nadmašila očekivanja te je, među ostalima, istaknuo Ivakića u ulozi Miška koji je izazivao provale pljeska. Osim brojnih pohvala glumcima, kroničar bilježi da je iza predstave bio ples koji je završio tek s prvim zrakama sunca, a napomenuo je i da su se nudila dobra jela i najbolja pića. Karlovačko diletantsko društvo tu je predstavu izvelo 20. studenoga 1898., zajedno s Milerovim *Začaranim ormarom*. Prigoda je bila dobrotvorna, za siromašnu školsku djecu, a u podnaslovu stoji da je riječ o šaljivoj igri s pjevanjem⁴⁴ pa nije teško pretpostaviti da su dobrovoljački redatelji umetali i glazbene i plesne dijelove koji su poticali amaterska kazališta i privlačili publiku. Dobrovoljačka su kazališta vodila brigu i da se u novinama poprate izvedbe njihovih predstava pa je u tom smislu zanimljiva kritika koja pohvaljuje Aladara Lukšića što je okupio diletante i što je gledalište bilo puno, a kritičar uz to potiče diletante da zimi svaki mjesec pripreme predstavu *našemu občinstvu, koje voli šalu i zabavu*, dodajući da za *teže igrokaze, drame i tragedije nema scene ni glumaca*.⁴⁵

Druga dva Esterova komada manje su izvođena, a manje su i uspjela. *Penzionatkinja, izvorna šala u jednom činu* u zagrebačkom je kazalištu izvedena 21. ožujka 1884., dva tjedna nakon *Redateljskih neprilika*, ali nije doživjela toliki uspjeh. Drugu poznatu izvedbu priredilo je novljansko tamburaško društvo *Lovor* 6. svibnja 1927. u režiji Stjepana Harapina.⁴⁶

Radnja toga komada odvija se u Koprivnici revolucionarne 1848. godine. Milka Vidović prekida svoje zagrebačko školovanje i vraća se u Koprivnicu jer su joj otac i teta našli ženika. Djevojka se opire dogovorenoj udaji jer je zaljubljena u Albina Sretića, ali kad dođe *providnik*, ustanovi se da je ženik upravo Albin. Međutim, poput tročinskih *Ašešora*, i ovaj komad završava trima vjenčanjima: osim mladog zaljubljenog para, vjenčaju se još Milkina teta i bračni posrednik Ištvančić te sobarica Malčika i sluga Tomo. U toj jednočinki Ester se poslužio predvidljivom fabulom, a komiku je nastojao izgraditi na duhovitim dijalozima, kontrastirajući dva načina sklapanja braka: jedan je neposredan i životan, a dogovaraju ga dvoje sluga, dok je drugi posredan i umjetan, a dogovaraju ga obitelji dvoje mladih ljudi iz višega društvenog sloja. Ester se ponovno utekao sigurnoj karti, liku Tome Puclina, odnosno novoj inačici Tomića Čižmešije i Miška, ulozi koju je ponovno odigrao Anton. Svjedoci Esterova vremena tvrde da je pravo autorovo nadahnuće

bio pravi koprivnički Miško, podvornik u njegovu amaterskom kazalištu. Tomo žonglira svojim zagrebačkim školovanjem, popabirčenim znanjem i intertekstualnim ljubavnim izjavama: *To je bilo slađe od onoga božanskog pića, koje se zove... čekaj, kako je ono Sretić uvijek govorio o poljupcu svoje Milke? Da, od hektora i ambrozijuša! Duše mi, ja sam ipak momak od oka! Ovako u kratko zaljubiti se i biti obljubljen, toga ne može postići ni jedan zagrebački juratoš, pak ni sam Sretić!*⁴⁷ Pregovori s Milkom odvijaju se mnogo delikatnije:

Matilda: (...) *Tvoja učiteljica, Magdalena, nije uzalud iz njemačke pedagogije, da, ti si ruža razvita, ti si već djevojka u cvijetu, i zato treba, da misliš, da znaš...*

Marko (*radoznavo gleda, što će sad da bude*).

Milka (*brzo*): *I zato treba da znaš, da smo ja i otac tvoj zajedno, evo, s tvojim djedom Markom zaključili...*

Milka (*brzo*): *Da ste zaključili dopustiti vrtljaru, da otkine ružu.*⁴⁸

Taj razgovor nerijetko prekida djed Marko svojim primjedbama o mudrosti modernih škola, o njihovim zakonima koje bi valjalo zlatom uokviriti te o naprednosti 19. stoljeća. Jedan se kritičar ljutnuo na Estera i pomalo zbrkano spočitnuo mu *tendenciju* koja se suprotstavlja strogom roditeljskom odgoju, a već u sljedećem retku zaključio je kako dramatičar ni sam ne zna što je htio, ali ipak je dodao da komad nema nikakvu dramsku vrijednost, *no ako je već potrebno u našem pozorištu prikazivati ludorije, onda volimo hrvatske nego njemačke ili slične francezke*⁴⁹. Međutim, opaska o njemačkoj pedagogiji Milkine učiteljice i uzdasi Milkinoga djeda čini se da su ipak Esterovo ironično upozorenje na promjenu vremena i pedagogije. Domoljubnu notu komadu daje Malčika koja Marku govori o svojim planovima o preuređenju gostionice koja će se zvati *K Zrinskom i Frankopan* i u kojoj se neće *njemškutariti*, nego će sve biti hrvatsko: jezik, kuhinja, vino, podvorba, novine i sobarice. Slično se domoljublje iskazuje i u četvrtom autorovom tiskanom komadu pod naslovom *Pravnički ples, izvorna šala u dva čina*. Kad se Milan Vrbanić predstavlja plemiću Blagajiću kao talijanski učitelj plesa Tamburelli, ne propušta reći da, doduše, jest Talijan, ali da hrvatski jezik govori izvrsno jer nije od onih kojima je *ibi patria, ubi bene*.

*Pravnički ples*⁵⁰ sadržajem i temom naslanja se na *Penzionatkinju*. Blagajićeva kći Zora upoznaje na pravničkom plesu pravnika Milana Vrbanića i oni se zaljube, a i Hadrovićeva kći Anka zaljubi se u pravnika Antuna Grahovca. Blagajić se protivni plesu i brani kćeri da odlazi onamo, no ona smisli način da oca nagovori na satove plesa kod učitelja Tamburellija kako bi naučila plesati hrvatsko kolo. Naravno, Milan Vrbanić predstavit će se kao Tamburelli (nije potrebno spominjati da njegovo prezime neodoljivo podsjeća na poznatoga baruna Tamburlanovića). Oba oca prozru plan, no mladi parovi uspiju u svom naumu pa komad završava dvama vjenčanjima i kolom. U povodu zagrebačke izvedbe od 12. ožujka 1885., u režiji Adama Mandrovića, kritičar *Pozora* bio je vrlo oštar: *Istina je, da su ljetos izvorni komadi propali, pa zato valjda, da se neizadje iz tradicije, prikazati se je dalo i 'Pravnički ples'*. *Sadržaj je toga komada čitavo, rečju čitavo salonsko kolo, valzer i mazurka, a izim toga još ljudi nješto govore i dva se para ožene*⁵¹. Zamjerio je i lošu koreografiju, ali pohvalio je glumačko plesno umijeće. Još je dodao i da je publika ironično pljeskala pa se završna figura kola nije morala ponavljati.

Bez obzira na sve, Estera nije napuštao satiričan ton. I ovdje je sebi stvorio priliku za blagu porugu ostarjelim plemićima i zastarjelim društvenim mjerilima, a kao i u prethodnom komadu, u zaštitu je uzeo mlade ljude koji ne mogu pobjeći roditeljskoj pretjeranoj brizi. Ester se u ovom komadu ponovno poigrao zamjenom identiteta i nemogućim situacijama, no nije propustio uključiti komičan lik Blagajićeva sluga koji govori kajkavštinom, a dobar dio smijeha ide na račun dvojice plemića koji se nipošto ne žele osjećati prevarenima pa tvrdoglavo ustraju u svojim idejama, čak i ako su u sebi od njih odustali. U tom smislu posebice je duhovit dijalog u kojemu Eligija i Zora nagovaraju Blagajića na plaćanje plesnoga tečaja. Ženske lukavštine, muška tvrdoglavost, ljubavne prepreke mladoga para i sretan svršetak u potonje dvije Esterove šale udaljile su se od *ašešorske* satire ili lakrdijaških redateljskih neprilika pa su zašle u područje salonske komedije začinjene domoljubljem i neodoljivo nalikujući jednočinkama Marije Jurić Zagorke. Ipak, ni poneke zlobne kritičarske primjedbe nisu mogle utišati smijeh u gledalištu, a zacijelo je i glazbeno-plesni dio predstave bio prilično atraktivan.

Šale i igre Đure Estera razmjerno su često izvođene, a kazališni amateri i publika objeručke su ih prihvatili, ponajviše zbog komike i domoljubnih ideja koje je Ester uvodio u svaki svoj komad. Premda se njegova komika temeljila na sličnim elementima koje su prije njega upotrebljavali, primjerice, Nemčić i Šenoa, Ester nije uvijek znao pronaći pravu mjeru smiješnoga pa bi vrlo jednostavnu fabularnu

nit načičkao s odviše šala tako da bi nerijetko kliznuo u lakrdijanje odbijajući poslušnost dramaturškim zakonitostima. Međutim, vezanost uz malu sredinu i zajedničke teme jamčili su popularnost koju su pedesetak godina kasnije ovjeravali kazališni amateri u različitim dijelovima Hrvatske, dokazujući da je Koprivnicu i Krapinu moguće prepoznati i na Sušaku, i u Karlovcu, i u Novoj Gradiški jer u svakom mjestu ima Esterovih tipova poput slavohlepnih mutikaša, pakosnih usidjelica, zločestih supruga, ćudljivih djevojaka, mudrih mladića i nezaobilaznih dosjetljivih slugu. Sklonost pretjeranom komedijanju Ester ima zahvaliti i svojoj dobroćudnosti. Dok su se Nemčić i Šenoa, a kasnije i Derenčin svojom *Ladanjskom opozicijom* (1896.), mnogo oštrije obračunavali sa sličnim tipovima, Ester ih je učinio karikaturama koje su uz pomoć *prefriganog* humora izgubile na zločestoći, tako da su i glumci i publika mogli tek slegnuti ramenima i dopustiti da ih Esterove lutke na koncu zabave i nasmiju. Premda sličniji komedijašu no komediografu, svojim kazališnim entuzijazmom Đuro Ester pridonio je povijesti hrvatskoga glumišta, a nesumnjivo je da se i sam pritom do mile volje naigrao i zabavio.

BILJEŠKE

¹ Usp. Branko Hećimović: »Hrvatska komediografija od Nalješkovića i Držića do naših dana i Brešana«, u: *Dramaturški triptihon*, Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, Zagreb, 1979., str. 41.

² Na ovome mjestu posebno želim zahvaliti prof. dr. Borisu Senkeru, glavnom uredniku *Bibliografije rasprava i članaka – Kazalište u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1826–1945*, knjige I i II, LZ »Miroslav Krleža«, Zagreb, 2004. Unatoč završnim poslovima oko izdavanja knjiga, ljubazno mi je dao na uvid ispis jedinica o Gjuri Esteru pa je svojom velikodušnošću omogućio da ovaj rad bude potpuniji.

³ Analiza se odnosi na dostupne tekstove tiskane 1927. u dva sveska biblioteke »Kazališna djela« u izdanju Nakladne knjižare Vinka Vošickog u Koprivnici pod naslovom *Komedije I. (Pravnički ples, izvorna šala u dva čina i Redateljske neprilike, izvorna šala u jednom činu)* te *Komedije II. (Pravnički ples, izvorna šala u dva čina i Šoštar i ašešor. Hoće silom da bude ašešor, pučka šala u dva čina)*.

⁴ Usp. A. Cuvaj: *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije*, sv. V-VII, IX, Zagreb, 1910-1911, 1913. te *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, ur. Dragutin Franković, Pedagoško književni zbor, Zagreb, 1958.

⁵ Među Esterove važnije pedagoške radove ubrajaju se članci objavljeni u *Izvjestaju koprivničke niže pučke dječjačke i djevojačke škole*: »Reč o sadanjem stanju nabožnosti i

ćudorednosti« (g. 1867.-68.), »O šestornoj ili kockovnoj milji i o bilijunu« (g. 1869.-70.) te »Kako se hrani i kako se hranom uzdržaje čovječje tijelo« (g. 1874.-75.). U izdanju Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga zbora izašla je 1874. u Zagrebu knjiga *Pogled u lučbu*, Esterov prijevod udžbenika A. Bernsteina. Ester je objavljivao tekstove u časopisima *Napredak* i *Školski prijatelj*, a za osnovne škole sastavio je pisanke i risanke. Ester je, zbog svojih književnih zasluga, 1872. postao članom Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora. Živo je surađivao i pri osnivanju Hrvatskoga učiteljskoga društva za grad Koprivnicu, pa kad je ono osnovano, u jesen 1892. (nekoliko mjeseci nakon Esterove smrti), Ester je izabran za duhovnog utemeljitelja društva. Usp. Mato Sudeta: »Đuro Ester, pučki učitelj, hrvatski komediograf i konferencier«, *Hrvatski učitelj*, g. VII, br. 11, Zagreb, 1. VI. 1927.

⁶ [Mato Sudeta]: »Đuro Ester, pučki učitelj, hrvatski komediograf i konferencier«, *Hrvatski učiteljski dom*, g. I, br. 9-12, Zagreb, str. 103-106.

⁷ Antonija K. Cvijić: »Jedan naš komediograf i prvi konferencier«, *Jutarnji list*, g. XIV, br. 4696, Zagreb, 1. ožujka 1925., str. 19.

⁸ M. S. [Mato Sudeta]: »Đuro Ester, hrv. učitelj, pedagoški pisac i komediograf«, *Zagrebački ilustrovani list*, g. II, br. 12, Zagreb, 21. III. 1925., str. 232. Uz Tomu Šestaka, i Fortunat Pintarić surađivao je s Esterom te je uglazbio neke njegove tekstove.

⁹ U Muzeju grada Koprivnice čuva se *Kuga*, tisak T. Kostinčera, Koprivnica, bez oznake godine, *Mlinar i dimnjačar*, tisak T. Kostinčera, Koprivnica, bez oznake godine (trideset devet strofa libreta) kao i *Nos selskog suca*, tisak M. Neugebauera, Koprivnica, bez oznake godine (trideset pet strofa). *Međimurska kuga, šaljivi četverospjev uz pratnju glasovira* tiskan je kao dodatak navedenom Sudetinom članku u *Zagrebačkom ilustrovanom listu*, na str. 233-234.

¹⁰ Priopćio Estote – sunto u članku »Iz stare Koprivnice«, *Domaće ognjište*, god. II, br. 9, Koprivnica, 26. II. 1927., str. 3.

¹¹ Josip Badalić u svojoj *Bibliografiji hrvatske dramske i kazališne književnosti*, JAZU, Zagreb, 1948., navodi i neka starija izdanja nabrojanih Esterovih komada: *Redateljske nepravilike, izvorna šala u dva čina*, Koprivnica, 1885.; *Ašešori, šaljiva pučka igra u tri čina*, Koprivnica, 1886. te *Ašešori, šala u dva čina*, Koprivnica, 1887. Od tih izdanja uspjela sam pronaći tročinske *Ašešore* iz 1886.

¹² Ivan Peterlin u članku »Đuro Ester – pisac stare Koprivnice«, *Podravski zbornik*, god. VI, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 1980., str. 289-295, navodi da je riječ o izvornoj veseloj igri u dva čina, s dvanaest likova i brojnim epizodistima. Rukopis na šezdeset i tri stranice većeg formata čuva se u Muzeju grada Koprivnice.

¹³ Nikola Batušić u knjizi *Hrvatska drama od Demetra do Šenoe*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1976., na str. 166. govori o »amalgamu pisca, sredine i gledatelja« pučkoga kazališta.

¹⁴ Usp. *Repertoar hrvatskih kazališta 1840 / 1860 / 1980*, knjiga prva i druga, priredio Branko Hećimović, Globus – JAZU, Zagreb, 1990.

¹⁵ Usp. o tome knjigu Marijana Bobinca, *Puk na sceni. Studije o hrvatskom pučkom komadu*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001.

¹⁶ Tekst predstave čuva se u arhivu Odsjeka za povijest hrvatskoga kazališta HAZU u Zagrebu, pod inventarskom oznakom HNK 795. U odnosu na tiskani tekst iz 1927., učinjene su malobrojne i neznatne promjene.

¹⁷ Usp. tekst A. Kassowitz Cvijić objavljen u *Jutarnjem listu*, bilješka 7.

¹⁸ I-s. [Ivo Vojnović]: »Prosvjeta«, *Pozor*, br. 25, Zagreb, 31. I. 1882., str. 3. Vojnovićeve pohvale zavrijedili su još i Ivana Sajević (Rogožička), Marija Freudenreich (Barica) te Šandor Sajević (Vrečko).

¹⁹ G.[Milan Grlović]: »Šoštar i ašešor«, *Narodne novine*, god. XLVIII, br. 25, Zagreb, 31. I. 1882., str. 5.

²⁰ *Šoštar i ašešor*, 1927., str. 35-36.

²¹ Isto, str. 56.

²² Isto, str. 61.

²³ Šv. [Ivan Švrljuga]: »Hrvatsko kazalište«, *Vienac*, god. XIV, br. 5, Zagreb, 4. II. 1882., str. 78-79.

²⁴ *Ašešori, šaljiva pučka igra u tri čina*, napisao Gj. Ester, Tiskara T. Kostinčera, Koprivnica, 1886. Tekst se nalazi u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

²⁵ Usp. tekst Marije Vrbetić: »Karlovačke predstave zabilježene na kazališnim plakatima 1826-1916«, u: *Karlovačka kazališna stoljeća*, priredio Branko Hećimović, Matica hrvatska, ogranak Karlovac – Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Karlovac – Zagreb, 1995. te novinsku bilješku objavlvenu u *Svjetlu*, god. VIII, br. 23, Karlovac, 4. VI. 1893.

²⁶ Usp. članak A. Kassowitz Cvijić iz *Jutarnjeg lista* bilješka 7. te članak potpisan ie. [Ivan Eših]: »Malo kazalište«, *Obzor*, god. LXIII, br. 104, Zagreb, 6. V. 1932.

²⁷ Tekst karlovačke predstave čuva se u Odsjeku za povijest hrvatskoga kazališta HAZU u Zagrebu, pod inventarskom oznakom KR 130.

²⁸ Članak pod naslovom »Komemoracija u počast Gjura Estera« (u potpisu članka stoji: Jedan od prisutnih) kao prikaz te svečanosti donijelo je *Domaće ognjište*, god. II, br. 14, Koprivnica, 2. IV. 1927., str. 2-3.

²⁹ Godine 1932. *Redateljske neprilike* režirala je Olga Freudenreich, a *Šoštara i ašešora* Đuro Kahn. Usp. *Repertoar hrvatskih kazališta*, knjiga treća, priredio i uredio Branko Hećimović, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – AGM, Zagreb, 2002. te rad Branka Hećimovića: »Fragmenti o postojanju i djelovanju Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca«, u: *Krležini dani u Osijeku 2001.*, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta, Zagreb – Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku – Pedagoški fakultet, Osijek, Zagreb – Osijek, 2002., str. 135-156.

³⁰ Aleksandar Freudenreich: »Kazališni diletantizam i hrvatsko sokolstvo«, *Hrvatska pozornica*, sezona 1925./1926., br. 20, Zagreb, 12. I. 1926., str. 335.

³¹ Usp. *Repertoar hrvatskih kazališta*, knjiga treća, 2002.

³² Josip Horvat: »117 predstava Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca«, *Jutarnji list*, god. XXI, br. 7278, Zagreb, 7. V. 1932., str. 4.

³³ Slavko Batušić: »Kajkavski repertoar Hrvatskog narodnog kazališta«, *Kaj*, god. II, br. 11, Zagreb, 1969., str. 7.

³⁴ Joza Ivakić: »Kajkavština u kazalištu. Značenje dialektata u posebnim vrstama poezije«, *Novosti*, god. XXVI, br. 140, Zagreb, 23. V. 1932., str. 5.

³⁵ Pavao Cindrić: *80 godina školovanja glumaca u Zagrebu 1881-1961*, vlastita naklada, Zagreb, 1963., str. 25.

³⁶ [Vladimir] Lunaček: »Predstava učenika glumačke škole«, *Obzor*, LXVIII, br. 12, Zagreb, 14. I. 1927., str. 3.

³⁷ Usp. Leander Brozović: *Grada za povijest Koprivnice*, Biblioteka *Podravskog zbornika*, knj. III, Koprivnica, 1978. U dodatku pod naslovom »Bibliografija Caprocensis« (str. 193) Brozović navodi da se u Muzeju grada Koprivnice čuva i izdanje Esterovih *Redateljskih nepravilika*, tisak T. Kostinčera, Koprivnica, 1885., no izdanje je nepotpuno. Zanimljiv je podatak da je djelo posvećeno »velemožnom gospodinu Janku Jurkoviću«.

³⁸ I-s. [Ivo Vojnović]: »Redateljske nepravilike«, *Pozor*, br. 54, Zagreb, 5. III. 1884., str. 3.

³⁹ »Otvorenje kazališne sezone«, [nepotpisano], *Novi list*, god. I, br. 171, Susak, 12. X. 1932., str. 3.

⁴⁰ *Redateljske nepravilike*, 1927., str. 57. U tekstu predstave, koji se čuva u arhivu Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta HAZU u Zagrebu, pod inventarskom oznakom HNK 871, Stankovićev je monolog prekriven, a izbačen je i dio u kojemu se razabire da se predstava priređuje u gradonačelnikovu čast.

⁴¹ *Redateljske nepravilike*, 1927., str. 78.

⁴² Isto, str. 64.

⁴³ »Dilettantenvorstellung der Universitätshörer« [nepotpisano], *Vinkovci i okolica – Vinkovce und Umgebung*, god. II, br. 48, Vinkovci, 21. VIII. 1898.

⁴⁴ Marija Vrbetić, navedeni članci u: *Karlovačka kazališna stoljeća*, 1995.

⁴⁵ R. Zent.: »Dojam diletantske predstave«, *Svjetlo*, god. XIII, br. 48, Karlovac, 27. XI. 1898., str. 2.

⁴⁶ Ivan Peterlin: »Đuro Ester – pisac stare Koprivnice«, bilješka 12.

⁴⁷ *Penzionatkinja*, 1927., str. 12.

⁴⁸ Isto, str. 15. U tekstu predstave, koji se nalazi u arhivu Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta HAZU u Zagrebu, inventarska oznaka HNK 874, citirani je dio izbačen.

⁴⁹ »Književnost i umjetnost«, [nepotpisano], *Narodne novine*, god. L, br. 69, Zagreb, 22. III. 1884., str. 4.

⁵⁰ Tekst predstave čuva se u arhivu Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta HAZU u Zagrebu, inventarska oznaka HNK 881.

⁵¹ R-r. [Julije Rorauer]: »Prosvjeta«, *Pozor*, br. 59, Zagreb, 12. III. 1885., str. 3